

Hannes Grandits – Karin Taylor (eds.): Yugoslavia's Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s).

Central European University Press, Budapest, 2010. 415 oldal.

A turizmussal társadalomtudományi szempontból foglalkozó nemzetközi szakirodalom hosszú időn keresztül elsősorban a Nyugatra, később pedig a harmadik világra, valamint a kettő között fennálló viszonyra koncentrált, és egészen az utóbbi időig kevés figyelmet szentelt a közép-kelet-európai régió és a Balkán turizmusának. Az elmúlt években azonban pozitív fordulat következett be ezen a téren, amelynek eredményeként egyfelől az eddig elhanyagolt európai területek, másfelől pedig a turizmus szemszögéből eddig kevésbé feltérképezett időszak, a szocializmus korszaka is a kutatás középpontjába került.

A fokozódó érdeklődés egyik jele és egyúttal eredménye a *Yugoslavia's Sunny Side* címmel megjelenő tanulmánykötet, amely az ötvenestől a nyolcvanas évekig vizsgálja a turizmus alakulását az egykori Jugoszlávia területén. A téma szempontjából a vizsgált ország helyzete azért is érdekes, mert a sztálini politikától és a Szovjetuniótól való eltávolodását követően – a többi szocialista országgal összevetve – a Nyugattal szembeni kiegyensúlyozottabb politikájának köszönhetően gyakran a Nyugat és a Kelet blokkjai között betöltött köztes helyzetét emelték ki. Ezt támasztotta alá 1961-től „el nem kötelezett ország” mivolta is. Speciális helyzetét részben éppen a turizmushoz való, a többi szocialista országtól lényegesen eltérő hozzáállása alapozta meg.

A nyitottabb határok, a külföldi valuta elérhetősége, az útlevel jóformán akadálytalan beszerzése, a számos országra vonatkozó vízummentesség a hatvanas évektől a turizmus egyre szabadabb megindulását tette lehetővé a külföldről érkező turisták, később pedig a kifelé irányuló utazások tekintetében egyaránt.

A könyv szerkesztői, Hannes Grandits és Karin Taylor Délkelet-Európa történelmét kutatják, Grandits a berlini Humboldt Egyetem történész-professzoraként, Taylor pedig a mindennapi élet és a populáris kultúra szakértőjeként. Az általuk szerkesztett kötet tanulmányai érintik mind a ki-, mind a befelé irányuló utazások kérdését, elsősorban azonban Jugoszlávia belföldi turizmusának problémáját vizsgálják. A könyv három alegységre tagolva foglalkozik a turizmussal kapcsolatos állami politika alakulásával; a turizmus jóléti indikátor és (nemzeti) identitásképző szerepével; végül pedig a turizmus mint gazdasági szektor változásaival és a lakosság azokra adott reakcióival. John K. Walton és a szerkesztők bevezetőit követően Igor Duda a belföldi turizmus megindítását célzó állami intézkedéseket, Rory Yeomans a turizmusra és szabadidőre vonatkozó állami propaganda mögött meghúzódó – olykor egymással is szembekerülő – ideológiai és gazdasági megfontolásokat, Igor Tchoukarine pedig a Jugoszláviába irányuló nemzetközi turizmus kialakulásának

folyamatát mutatja be. Az ezt követő fejezetek szerteágazó kutatási területeket fednek le, így többek között sor kerül Tito szülőfaluja (Nevena Škrbić Alempijević – Petra Kelemen), a *vikendica*, azaz víkendház (Karin Taylor), a szomszédos országokba irányuló bevásárlóturizmus (Maja Mikula), a magánzállásokon kialakuló privát turizmus (Karin Taylor), az építőtáborok (Dragan Popović), a szabadidő eltöltéséhez tanácsokat megfogalmazó *Vikend* magazin (Igor Duda) és az 1984-es szarajevói téli olimpiai játékok (Kate Meehan-Pedrotty) vizsgálatára is. Az egyes tanulmányokat végül Patrick Hyder Patterson összegzése zárja.

A kötet fő erényét az eddigi ilyen irányú kutatások szűkössége által igazolt témaválasztás mellett a turizmus és az állam kapcsolatának vizsgálata; a turizmus, illetve tágabb értelemben a szabadidő és a munka viszonyának újabb szempontokat is figyelembe vevő elemzése jelenti; továbbá annak bemutatása, hogy a turizmus alulról szerveződő, sok esetben a rendszerrel ellentétes megnyilvánulásai miként hatottak arra vissza, és járultak hozzá az ideológia és az alapvetően mégiscsak kommunista berendezkedés módosulásához.

Jugoszlávia területét a II. világháborút megelőzően is élénk nemzetközi idegenforgalom jellemezte, amit először a háború, majd a negyvenes évek végén a Moszkvától való eltávolodás vetett vissza. Ez utóbbi miatt 1948 körül Jugoszlávia számos szocialista országban (így többek között Magyarországon is) utazási tiltólistára került. Ez a turizmusban egyrészt az addig hangsúlyosabb kelet-európai orientáció helyett Nyugat felé fordul-

ást eredményezett, másrészt a keleti blokk területéről érkező turisták elapadásának következményeként létrejövő vákuum a belföldi idegenforgalom felendüléséhez is nagyban hozzájárult. Ezzel kapcsolatban azonban nehézséget jelentett, hogy a gyorsan industrializálódó ország újonnan létrejövő munkástömegei nem minden esetben adaptálódtak a számukra addig ismeretlen életkörülményekhez és életmódhoz; így először a turizmusra, a szabadidő utazással való eltöltésére irányuló igényt kellett megteremteni. Az ezzel kapcsolatos állami ideológiának kezdetben két hangsúlyos eleme volt: a turizmusra egyrészt a munkások testi-lelki-szellemi fejlesztése egyik eszközeként tekintettek; másrészt célként fogalmazódott meg a pánjugoszláv identitás és az összetartozás érzésének erősítése is. Ezáltal a turizmus az ideológiai nevelés terepévé vált, amit a kötet munkásüdülőkéről, a Tito szülőháza körül létrehozott skanzenről, illetve az ifjú munkások építőtáboráról szóló fejezetei mutatnak be. Ugyanígy a turizmus az új társadalmi rend, az egyenlőséghez vezető út egyik építőkövéül is szolgált, hiszen addigi exkluzív jellegét elveszítve nemcsak egy kisebbség, hanem a tömegek számára is elérhetővé vált.

A turizmus ugyanakkor az állami politikai beavatkozás mellett az egyéni döntések színterét is jelentette, ahol a gyakorlat olykor végül módosította az állam által eredetileg e tevékenységhez kapcsolt és ennek segítségével szorgalmazott ideológiát. Ez történt például az ifjúsági építőtábori részvételek esetében, ahol az ideológiai nevelő funkció mellett a résztvevők alternatív

motivációi, mint például a szórakozás iránti igény is meghatározó szerepet játszottak. A kezdeti ideológiai célok mellett azután hamarosan a gazdasági mozgatórugókat is megtalálhatjuk, és az ötvenes évektől kezdve Jugoszlávia külföldi turistákat megcélzó politikája egyre erősödött. Mivel az általuk behozott keményvaluta jelentős gazdasági erővel bírt, gyakran előfordult, hogy a szállásadók és a turizusból élők a külföldieket részesítették előnyben a belföldi turistákkal szemben. Idővel a korábbi ideológiai célt egyértelműen az a hozzáállás váltotta fel, amely a turizmust a jóléti életforma egyik alkotóelemének tekintette. Részben ezáltal jött létre az a jelenség, amit a könyv egyik szerzője, Rory Yeomans a fogyasztói társadalom egyfajta szocialista verziójának nevez, amelyben a turizmus a fogyasztáson, így a vágyott nyugati típusú jóléti életmód eléréséhez nyújtott szerepén keresztül egyúttal az állami legitimáció eszközzé is vált.

A kötet ezen túlmenően lehetőséget nyújt a munka és a turizmus gyakran szembeállított, de legalábbis egymástól elválasztott fogalmainak összetettebb vizsgálatára is, melyek azért sem kezelhetők külön, mert az egyén a szabadidő utazással való eltöltése során is számos szabálynak kénytelen megfelelni, amelyeknek egy részét éppen a turizmus iparága írja elő. Ilyen szabály például az, hogy milyen látnivalókat kell megnézni, miként kell szemlélni és értelmezni azokat, milyen felvételeket kell ezekről készíteni, milyen tárgyakkal és élményekkel kell hazatérni, azokról miként kell mesélni és még sorolhatnánk.

A kötet számos példát hoz arra, hogy a munka és a szabadidő miként fonódott össze a szocializmusban, például a két fogalom elkülönítése szempontjából nehezen behatárolható turizmusformán, a bevásárlóturizmuson keresztül. A hatvanas évek elejétől elterjedő és általánossá váló *vikendica*, azaz a nyári lak hasonlóképpen egyszerre jelentett üdülési lehetőséget, illetve az építkezésen és a ház fenntartásán keresztül a munkahelyi tevékenységen túlmutató munkát, amely aztán a megkeresett pénz legitim befektetésének módjává is vált egy, a magántulajdonhoz ambivalensen viszonyuló rendszerben. A nyaraló ráadásul későbbi kiadása révén újabb pénzszerzési forrást jelentett.

A *vikendicával* kapcsolatban még azt is érdemes megjegyezni, hogy a turizmus eme formája abban az értelemben is kitörési pontot kínált a rendszerrel szemben, hogy a vidéki nyári lakok népszerűségéhez éppen az újonnan létrejövő szocialista iparvárosokból való elvándorlás járult hozzá. Azonkívül, hogy a tulajdonosokban a jólét érzését keltették, alkalmat teremtettek a munkás mellett az attól eltérő identitások (házigazda, kertész, kézműves, üzletember stb.) megélésére is. Mindez jól érzékeltette, hogy a szabadidő eltöltésének a rendszer által kontrollálhatatlan, legfeljebb követhető módjai miként kérdőjelezték meg a politika által irányítani vágyott társadalmi berendezkedés egyes elemeit és az azok mögött húzódó ideológiát. Ezekre példa a kötetben a *vikendicával* kapcsolatban az építkezésben és lakberendezésben a szocializmusétól idegen esztétika alkalmazása, amit a külföldre

járó vendégmunkások hoztak haza magukkal, vagy a turizmusnak a szocializmus eszméjétől elvileg idegen fogyasztásközpontú megélése mind a belföldi nyaralások (az ideológiai keretet sem nélkülöző munkásüdülő helyett szálloda, magánszállás, saját nyaraló választásával), mind a bevásárlóturizmus során.

Ugyanakkor azt is érdemes megvizsgálni, hogy a turizmus, a szabadidő, az életmód alakulásának milyen szerepe lehetett a szocialista rendszer hanyatlásában. Maja Mikula, a bevásárlóturizmusról szóló fejezet szerzője ezzel kapcsolatban például azt a kér-

dést tette fel, hogy miként a fogyasztói életmód bizonyos fokú engedélyezése Jugoszláviában a jólét érzésének megteremtésén keresztül a rendszer legitimitációjához járult hozzá, lehetséges-e, hogy végül hasonló jelentősége volt annak lebomlásában is. Ha a kérdésre kapott válasz igen, akkor hasznosnak bizonyulna – amire jóllehet a fenti kötet szerzői nem vállalkoztak – a turizmus ilyen irányú szerepének további alaposabb vizsgálata a szocialista korszak szélesebb összefüggéseinek megértésében.

Marosy Júlia